

EVA BIRZNIECE, Dr.Psihol.

**Biedrības PRO FUTURO valdes priekšsēdētāja
Latvijas Disleksijas biedrības valdes priekšsēdētāja
2013**

«KAS IR DISLEKSIJA

**Latvijā un citur
pasaulē?**

Kā palīdzēt bērnam?»

Kas ir disleksija?

Disleksija ir pasaulē vislabāk izpētītais mācīšanās traucējums. Attīstītās pedagoģiskās sistēmās jau vairākas desmitgades ir liela skaidrība par to, kā palīdzēt cilvēkiem ar disleksiju izglītībā, sadzīvē un profesionālajā darbībā.

Starptautiskā disleksijas asociācija disleksiju definē šādi:

Disleksija ir neirobioloģiskas izcelsmes specifisks mācīšanās traucējums. To raksturo grūtības precīzi un/vai tekoši izlasīt vārdus un vājas pareizrakstības prasmes. Šīs grūtības parasti nosaka vājas fonoloģiskās prasmes. Disleksijas sekundārās sekas var ietvert grūtības saprast lasīto un samazinātu lasīšanas pieredzi, kas savukārt ietekmē vārdu krājuma attīstību un vispārējās zināšanas.

Kas ir fonoloģiskās prasmes?

Fonoloģiskās prasmes ir spēja nošķirt valodas skaņas vienu no otras un spēt ar tām manipulēt. Šo prasmju vājums nosaka disleksijas izpausmes - grūtības lasīt, bailes lasīt publiski, pareizrakstības grūtības, dažu vārdu nepareizu izrunu, grūtības ar faktu atcerēšanos no galvas. **Tajā pašā laikā citas cilvēka intelektuālās spējas - domāšanu, spriešanu, sapratni - disleksija neskar.**

Starptautiskā disleksijas asociācija pie disleksijas identifikācijas norāda:

- lai arī skolēniem ar disleksiju parasti ir **labi attīstītas augstākā līmeņa valodas prasmes**, viņiem parasti ir grūtības (deficīts) ar zemākā līmeņa valodas prasmēm - ar prasmēm dekodēt tekstu. Šis deficīts ierobežo viņu spēju iemācīties lasīt un rakstīt, izmantojot valodas skaņas.

Disleksijas pazīmes

Bērnudārzā un 1. klasē:

- Grūtības sadalīt vārdu sastāvdaļās,
- Grūtības sadalīt vārdu skaņās,
- Grūtības iemācīties burtus un sasaistīt tos ar skaņām, ko burti apzīmē, piemēram, saistīt burtu *b* ar skaņu *b*.
- Grūtības izlasīt vienkāršākos vārdus - vienkāršus divzīlību vārdus, piem., *ala, sala, māja*.
- Skolēns «izlasa» vārdu, kurš vispār nav uzrakstīts; nenosaucot pareizi nevienu skaņu, kas ir uzrakstītajā vārdā.
- Bērns sūdzas par to, ka lasīšana ir ļoti grūta, izvairās no lasīšanas.
- Lasīšanas traucējumu vēsture ģimenē - kādam no bērna vecākiem vai brāļiem un māsām ir disleksija

Stiprās puses augstāka līmeņa kognitīvajos procesos:

- Ziņkārība.
- Spilgta iztēle.
- Spēja saprast lietas kopumā.
- Aizraušanās ar jaunām idejām.
- Būtības uztveršana.
- Laba jaunu jēdzienu izpratne.
- Pārsteidzošs briedums.
- Plašs vārdu krājums savam vecumam.
- Patīk minēt mīklas.
- Talants būvēt dažādus modeļus.
- Lieliski saprot dzirdētus vai priekšā izlasītus stāstus.

Disleksijas pazīmes 2.-4. klasē:

- Lēna un apgrūtināta lasīšana.
- Vairākas reizes izlasa vienu un to pašu vārdu nepareizi.
- Nevar izlasīt nevārdus (angliski - *nonsense words*). ,
- Grūtības izlasīt un uzrakstīt īsus vārdus (no, uz, sen, lai, bija, u.tml.).
- Teksta izpratne ir labāka nekā teksta dekodēšana.
- Izpratne pēc teksta noklausīšanās labāka nekā pēc tā izlasīšanas.
- Vāja pareizrakstība.
- Izvairās no rakstīšanas.

Stiprās puses augstāka līmeņa kognitīvajos procesos:

- Spēcīgas domāšanas spējas: cēloņsakarību noteikšana, iztēle, abstrahēšana.
- Mācīšanās notiek ne ar mehānisku atcerēšanos, bet ar jēgas izpratni.
- Spēja redzēt „lielo bildi”.
- Labas spējas saprast to, kas tiek lasīts priekšā.
- Spēja lasīt un saprast specifisku jomu vārdus, kuri ir ļoti daudz mācīti, piemēram, ja bērna hobijs ir mašīnu restaurēšana, viņš var lasīt auto mehānikas žurnālus.
- Plašs vārdu krājums, tekstu klausoties un dzirdot ,
- Izcilība nozarēs, kas nebalstās uz lasīšanu, piemēram, matemātikā, datoros, vizuālajā mākslā vai izcilība konceptuālos (ne faktos balstītos) priekšmetos kā filozofija, bioloģija, sociālās zinības, neirozinātne un rakstīšana.

Disleksijas pazīmes 5.-12. klasē un vēlāk:

- **Lēns lasīšanas temps.**
- **Daudz kļūdu lasot.**
- **Nevar izlasīt nevārdus.**
- **Nevar izlasīt garus vārdus (divas un vairāk zilbes).**
- **Izvairās no lasīšanas - tikpat kā netiek lasīts sava prieka pēc.**
- **Vāja pareizrakstība.**
- **Rakstu darbi īsi, tajos ir daudz pareizrakstības kļūdu.**
- **Var būt nepietiekams vārdu krājums.**
- **Grūtības svešvalodu apguvē.**

Stiprās puses augstāka līmeņa kognitīvajos procesos:

- **Saglabājas tās stiprās puses, kas ir izveidojušās skolas vecumā.**
- **Lielas mācīšanās spējas.**
- **Liels uzlabojums pārbaudes darbos, ja tiek dots papildu laiks.**
- **Ievērojama izcilība, ja skolēns koncentrējas uz kādu ļoti specializētu nozari, piem., medicīnu, jurisprudenci, arhitektūru, zinātni.**
- **Lieliska spēja rakstīt, ja tiek ņemts vērā saturs, ne pareizrakstība.**
- **Spēja izteikt idejas un izjūtas.**
- **Izteikta empātija un spēja saprast citus cilvēkus.**
- **Panākumi tajās nozarēs, kuras nebalstās uz mehānisku atmiņu.**
- **Talants augsta līmeņa konceptuālā domāšanā un spēja saskatīt iepriekš nezināmas lietas.**
- **„Lielās bildes” domāšana.**

Kas disleksija nav?

- **Disleksija nav pazemināts intelekts** - disleksija ir vienādi izplatīta visās normāla intelekta pakāpēs, tā vienādās proporcijās ir arī spējīgiem, ļoti spējīgiem un pat cilvēkiem ar ģēniju intelektu.
- **Disleksija nav sensors (maņu orgānu) traucējums** - tā nav redzes vai dzirdes problēma.
- **Disleksija nav medicīniska problēma** - lai gan disleksija ir iekļauta starptautiskajos slimību klasifikatoros, tai nav medicīniski nosakāmu simptomu un nav arī medicīniskas ārstēšanas. Nevienā no attīstītajām valstīm disleksiju nenosaka neirologi, psihiatri vai ģimenes ārsti. Disleksijas klīnisko diagnozi iegūst, analizējot cilvēka lasīšanas un mācību sasniegumu vēsturi un veicot lasīšanas un teksta sapratnes testus.

Kas disleksija nav?

- Disleksija nav psiholoģiska un sociāla problēma - disleksiju izraisa cilvēka fonoloģisko prasmju trūkums, kas nelabvēlīgi ietekmē viņa spējas apgūt lasīšanu un rakstīšanu vecumam atbilstošā līmenī. Vienīgā efektīvā palīdzība disleksijas gadījumā ir intensīva papildu lasītapmācība, kā arī IKT izmantošana, lai mazinātu vājās lasītprasmes ietekmi uz visas mācību vielas apgūšanu.
- Bet - disleksija var kļūt par psiholoģisku un vēlāk arī sociālu problēmu, ja skolēns savlaicīgi nesaņem vajadzīgo pedagoģisko palīdzību, bet tiek sodīts par vājo lasīt un rakstīt prasmi ar zemām vai nepietiekamām atzīmēm, lai gan zina un saprot mācību vielu, ja tā tiek stāstīta un atprasīta mutiski.
- Disleksija nav attīstības aizture - tā nepāriet, novilcinot bērna skolas gaitu sākumu vai turot viņu vairākus gadus vienā klasē.

Disleksijas diagnostika un izplatība

- **Starptautiskā disleksijas asociācija** uzskata, ka disleksija skar katru desmito pasaules iedzīvotāju. Dažādās valstīs disleksija ir identificēta 1-11 % iedzīvotāju.
- Robeža, pie kuras atsevišķu vārdu dekodēšanas un fonoloģisko prasmju vājums tiek definēts kā disleksija, dažādās valstīs atšķiras. S. Šeivica norāda, ka daudzi skolēni, kuri nerasniedz attiecīgajā valstī noteiktos disleksijas kritērijus, būtu tikai ieguvēji no palīdzības lasīšanā. Tāpēc, piemēram, Zviedrijā, Norvēģijā un citur skolēnam nav nepieciešama formāla disleksijas diagnoze, lai kvalificētos papildu pedagoģiskās palīdzības saņemšanai skolā.
- Norvēģijas ģimnāzijās visi skolēni, kuru lasītprasmes testa rezultāti, uzsākot mācības ģimnāzijā, ir 70% un mazāk no vecuma normas, automātiski saņem papildu pedagoģisko palīdzību un viņiem tiek piemēroti atbalsta pasākumi, ieskaitot IKT.

Latvijā...

Latvijā nav izveidoti standartizēti valodas, lasīšanas un fonemātisko prasmju testi. Otrkārt, nav radīta arī testu kombinācija, kas nosaka disleksiju. Tādēļ katra pedagoģiski medicīniskā komisija un katrs logopēds nosaka lasīšanas traucējumus un disleksiju atbilstoši saviem individuālajiem ieskatiem un kompetencei.

Disleksijas izpratnes atšķirība un neizstrādāta metodika disleksijas noteikšanā radījusi datu trūkumu par to, cik Latvijas skolēniem ir disleksija. 2013. gada jūlijā IZM VISC pārstāvji apgalvo, ka centra rīcībā nav datu par disleksiju, bet pēc Rīgas logopēdu informācijas pēdējā mācību gada laikā disleksija ir noteikta 40 Rīgas skolēniem.

Disleksija nepāriet!!!

- Pēc daudzu gadu pētījumiem ir pierādīts, ka disleksija ir hronisks stāvoklis, nevis pārejoša aizture attīstībā.**
- Nav jēgas skolēnu ar disleksiju atstāt vienā klasē vairākus gadus, cerot, ka viņš no tās „izaugs”.**

Gandrīz neticami..

Pēc 2009. gada ..Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas" (angliski - PISA) pētījuma datiem 17,6 % 15 gadīgo Latvijas jauniešu nav funkcionālas lasītprasmes..

Tas nozīmē, ka lasīšanas grūtības skar vismaz 35 tūkstošus Latvijas vispārizglītojošo skolu skolēnu (Latvijas vispārizglītojošajās skolās 2013./14. m.g. mācās apmēram 200 000 skolēnu.

Atbalsta pasākumi ikdienas darbā:

- Iespēja jebkuru tekstu noklausīties, izmantojot balss sintezatoru, kas pārveido rakstītu tekstu runātā, vai audio mācību grāmatas.
- Papildu laiks uzdevumu veikšanai.
- Samazināts uzdevumu apjoms, ja nav iespējams piešķirt papildu laiku (piemēram, pārbaudes darbs jāpabeidz mācību stundas laikā).
- Iespēja rakstiskās atbildes aizstāt ar mutiskām, lai precīzāk parādītu savas patiesās zināšanas.
- Skolotāja sagatavoti stundas pieraksti elektroniskā formā.

- Iespēja skolotāja sniegto mācību vielas izklāstu ierakstīt audionesējā.
- Datora izmantošana ikdienas mācību procesā, veidojot piezīmes stundās, rakstot mājas un pārbaudes darbus.
- Teksta labošanas rīku (angliski - *spēli chekers*) izmantošana, pildot rakstiskos uzdevumus.
- Īpaši cilvēkiem ar disleksiju izstrādātu teksta labošanas rīku izmantošana (nav izstrādāti un pieejami latviešu valodai).
- Skolēna atbildi pieraksta skolotājs.

- Digitālu pārbaudes darbu izmantošana - uzdevumi tiek izsniegti *MS Word* formātā, kas dot skolēnam iespēju izmantot balss sintezatoru un teksta labošanas rīkus (vismaz standarta teksta labošanas rīki Latvijā ir pieejami).
- Skolotāju papildu palīdzība lielu rakstu darbu (referāti, u. c.) strukturēšanā un uzrakstīšanā.
- Vienu pakāpi augstāka atzīme kā citiem skolēniem par to pašu kļūdu skaitu.
- Apgūstamās mācību vielas daudzuma modifikācija. Lai klasē un mājās pavadītais mācību laiks nebūtu būtiski lielāks nekā citiem skolēniem. Piemēram, mazāks apgūstamo vārdu skaits angļu valodā, mazāk mājas darba uzdevumu latviešu valodā un matemātikā, dažus uzdevumus piedāvājot veikt pēc izvēles.

IKT un adaptīvās tehnoloģijas.

1. Teksta labošanas rīki (angliski - spell checkers)

Ja skolēns raksta fonētiski (tā, kā dzird), nevis ortogrāfiski pareizi, tad teksta labošanas rīku izmantošana ir neaizstājama. Izmatojot teksta labošanas rīkus, skolēns burtu atcerēšanās un uzrakstīšanas slodzi pārliet no savām smadzenēm uz pirkstiem, tādējādi atbrīvojot lielus kognitīvos resursus, kas tagad var tikt izmantoti augstāka līmeņa kognitīvajām prasēm. Gan rokraksts, gan drukāšana uz klaviatūras ir zemākā līmeņa kognitīvā prasme.

Balss atpazīšanas programmas (angliski - *voice recognition software*)

Tā dod skolēnam iespēju diktēt datoram. Tas ir īpaši svarīgi tiem skolēniem, kuri nevar rakstīt vai kuru pareizrakstība ir tik vāja, ka viņi nevar izmantot pat teksta labošanas rīkus (jo tie ir efektīvi tikai tad, ja vārda lielākā daļa tiek uzrakstīta pareizi, lai dators to varētu atpazīt).

Balss sintezators (angliski - *text-to-speech*)

Tā ir programma, kas nolasa vai pasaka tekstu, kas ir uz datora ekrāna. Arī cilvēki ar disleksiju, kuri lasa pietiekami labi, iegūst no šīs programmas izmantošanas, ja īsā laika sprīdī ir jāizlasa liels teksta apjoms.

Audio mācību grāmatas .

- citās valstīs tiek nodrošinātas ļoti plaši - visos mācību priekšmetos.

Kas jāzina vecākiem?

Vecākiem ir tiesības un pienākums prasīt speciālistam, kas veic bērna testēšanu, kādi testi ir izmantoti, kādi ir to rezultāti, kā tie tiek salīdzināti ar vecuma normu, kāpēc speciālists tos interpretē tā, kā viņš to dara. Tā kā šī informācija ir pietiekami specifiska, lai vecāki to varētu saprast un atcerēties no mutiski teiktā, speciālistam šī informācija ir jāizsniedz rakstiski.

Paldies par uzmanību!

Evas Birznieces grāmatā ieskatījās Upesleju
intēnātpamatskolas – rehabilitācijas centra logopēde
Sarmīte Zvirbule